

Krajczár Gyula

Kína globális stratégiája a változó világban¹

Kína globális stratégiájának pontos mibenléte és kibomlásának folyamata nem egyértelmű. Igen sok változás történt a Xi Jinping (Hszi Csin-ping)-időszak első periódusában, amelyek lényegesen érintették ezt a stratégiát is. Tanulmányunk megvizsgálja, hogy vajon a kínai stratégiában vannak-e globális célok, hogyan bomlik ki egyáltalán, hogyan jellemezhető. Végignézzük a kibomlás és a változás fő meghatározóit, így a gazdasági növekedést és a fő partnerek dinamikusan alakuló stratégiáit. Tanulmányunk nem erősíti meg a radikális változásokról szóló állításokat, ugyanakkor azonosítja a külső stratégiának egy lassú, sajátos formálódását és alakulását.

Kulcsszavak: Kína, globális stratégia, multipolaritás, gazdasági globalizáció, nyitás

Krajczár Gyula: China's Global Strategy in the Changing World

Identifying China's global strategy and the process of its evolvement is not effortless. A lot of changes have happened during the first phase of the Xi Jinping era that touched this strategy essentially. Our study questions if there are global aims in the Chinese strategy, how does it evolve at all, and how can we characterize it? We attend to the main determinants of the evolvement and change, as well as the economic growth and the dynamically forming designs of the main partners. Our study does not confirm the claims on radical changes, it rather identifies a slow, peculiar forming and morphing of an external strategy.

Keywords: China, global strategy, multipolarity, economic globalization, open up

Kína globális stratégiájának mibenléte, folyamatos kibomlása és változása nem egyértelmű a világ számára. Ezt elsősorban az magyarázza, hogy a kínai tervező gondolkodás nem azokban a fogalmakban és kategóriákban gondolkodik és nem azok a módszerei, amelyek segítségével a nyugati tudományosság – egyébként igen változatos formákban és igen változatos következtetésekkel – leírja a nemzetközi kapcsolatokat. Néhány kínai tudós rendre igyekszik adaptálni az említett fogalmakat és kategóriákat, vagy inkább azok egyes csoportjait, de ez eddig nem járult hozzá döntően a megértéshez.² Ennek következtében könnyen jutunk a fogalmi bizonytalanságok és a definíciós küzdelmek terepére. Ezt talán segít elkerülni, ha azt a kérdést tesszük fel, hogy a kínai stratégiaalkotásnak tárgya-e az egész világ, és ha igen, mennyiben.

A Xi Jinping-éra első ciklusában jelentős változások történtek Kína külpolitikájában, pontosabban a kifelé irányuló viselkedésében. A változások karakterét a megnövekedett

¹ A mű a KÖFOP-2.1.1-VEKOP-15-2016-00001 azonosító számú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű kiemelt projekt keretében, a Nemzeti Közszolgálati Egyetem felkérésére készült.

² Például QIN Yaqing: Continuity through Change: Background Knowledge and China's International Strategy, *The Chinese Journal of International Politics*, 7. évf., 2014/3, 285–314. o.; SHI Yinhong: The Rising China: Essential Disposition, Secular Grand Strategy and Current Prime Problems, [online], 2002. 02. 12. Forrás: Spf.org [2018. 04. 24.].

aktivitás, a több esetben érzékelhető nagyobb felelősségvállalási hajlandóság, a nemzetközi cselekvés néhány korábban mellőzött területén való megjelenés, a nemzetközi intézményekben való nagyobb aktivitás és nagyobb cselekvési tér kinyilvánított keresése, transznacionális fejlesztési elképzelések kezdeményezése, új nemzetközi intézmények építése jellemzi. Mindez felveti a kérdést, hogy hogyan írhatnánk le a változások természetét. Vajon minőségi változás történt-e az ország globális szándékai és elképzelései terén? Minőségi változásról akkor beszélhetünk, ha megnövekedett erejét és képességeit tekintve Kína újradefiniálja önmaga tényleges és kívánt szerepét a világban, és ez a szerep gyökeresen különbözik attól, amelyet korábban szánt magának.

A kínai történelem belső szemléletében hagyományosan nagy szerepet kaptak az első számú vezetők, és ez a mai kínai politikai időkezelésben is megmutatkozik. Az, hogy 2012-ben új vezető került az állam élére, nagy jelentőséggel bír, de önmagában feltehetően nem magyaráz meg minden változást. Ugyan mind a keletkező politikai dokumentumok, mind az állami propaganda jól érzékelhetően hangsúlyozza az idők és a politikák újszerűségét, félrevezető lenne mindezt kizárólag a személyi változások, illetve az új vezetői garnitúra teljesítményének számlájára írni. Magában a pártban és a legfelső vezetés architektúrájában is olyan változások zajlottak le az idők során, amelyek nyilvánvalóan hatással voltak arra, hogy a hatalom koncentrációját ma szokatlanul erősnek érzékelheti a külvilág.

A 2010-es évek elejére Kína belső fejlődésének, és az ebből fakadó külső következményeknek köszönhetően nemzetközi pozíciójában olyan változások zajlottak le, amelyek óhatatlanul megváltoztatták a viselkedését a nemzetközi porondon, valamint annak érzékelését és a róla alkotott képeket is. Gazdaságának és külső gazdasági aktivitásának mérete meghatározó jelentőségűvé tette még annak figyelembevételével is, hogy fajlagosan sok tekintetben elmarad más nagy gazdaságok mögött. Ez az erő és befolyás további jelentőséget kapott és kap a gazdasággal összefüggésben lévő más globális kérdésekben is, mint a környezetvédelem, az átfogó infrastruktúra-fejlesztés, a terror elleni küzdelem és így tovább.

Ugyancsak nem tekinthetünk el attól, hogy Kína nemzetközi viselkedése más fontos hatalmak nemzetközi viselkedésével, illetve a környezetében lévő országok viselkedésével együtt, sokszor azokra reagálva, azokkal kölcsönhatásban változott. Az Egyesült Államok úgynevezett „ázsiai fordulata” Barack Obama elnöksége alatt alapvető és folyamatos ellenkezést váltott ki a kínai kormányból. A Donald Trump-féle realista fordulat pedig – bár egyes konkrét kérdésekben (Tajvan, Dél-kínai-tenger stb.) okozott értelmezési nehézségeket – legalábbis érthetőbbnek, és így kezelhetőbbnek tűnik Peking számára.

Kétélűen alakult az Oroszországgal való viszony. A két ország közvetlen kapcsolata a felszínen nem hordoz mély konfliktuselemeket, és mióta Oroszországnak a Nyugattal való kapcsolata ismét konfliktusossá vált, figyelme erősebben irányul Kínára, és nyitottabb is. A világ számos konfliktusáról gondolkodnak hasonlóan, sokszor szavaznak együtt az ENSZ-ben. Súlyos gondot okozott a pekingi kormánynak azonban többek között a Krím Ukrajnától való elszakítása, és a Donbasszban zajló szeparatista mozgalmak ügye is.

Nagyon szemléletes megnyilatkozási terepe lett a kínai elképzeléseknek a Nyugaton kívüli világgal alakított viszonya. A BRICS, az afrikai és a latin-amerikai fókusz, a más megfontolásokra is alapozó „egy övezet, egy út” kezdeményezés a következményei és a demonstrációi annak, ahogy Kína a maga nemzetközi viselkedéséről gondolkodik. Ennek fő

jellemzője, hogy nem közvetlenül a tárgyi eredményekben, hanem a viszonyok minőségében gondolkodnak, ami természetesen rejt magában ellentmondásokat és kockázatokat is.

Folyamatos hatással van Kína nemzetközi szintéren való viselkedésére a regionális fellépése és az ottani hatások. Nem tekinthető természetesen klasszikus regionális szereplőnek, hiszen több, eltérő viszonyrendszert is felvonultató térségben van jelen. Élharcosa az integratív törekvéseknek az egyes régiókban, illetve a régiók között is. Ezzel párhuzamosan az érintett térségekben jelenik meg a legnyersebben a kínai szuverenitásfelfogásból és a belső igényekből fakadó, sok szemszögből agresszívnek értékelt és értékelhető viselkedés.

Ha a Kínai Kommunista Párt és a kormány legfontosabb dokumentumait vizsgáljuk meg a globális stratégia és a nemzetközi szintéren való viselkedés szempontjából, akkor egy igen határozott Kína-centrikus képet kapunk. A békés fejlődés koncepciója a „nyitás” gondolatától kezdettől erőteljes külső dimenziót kapott. Ez szintén nagyon gyakorlatias elképzelés, amely a gazdaság fejlődése szempontjából fontos struktúrákba való bekapcsolódáson túl a tudás és a technológia abszorpciójának igényén is alapul. Jól érzékelhetően tehát maga a stratégiai tervezés befelé, a belső fejlődésre koncentrált, és a külső stratégia nem más, mint a belső fejlődés igényeinek menedzselése. Vagyis nézetünk szerint azok az elemzések a legpontosabbak, amelyek a „békés fejlődésben”, „Kína békés növekedésének” koncepciójában keresik az ország globális stratégiáját³ még akkor is, ha ez alapvetően egy belső fejlesztési elképzelés. Megvizsgálva a dokumentumok azon új elemeit, amelyek kifejezetten a globális vagy nemzetközi viselkedéshez köthetők (egy globális vezető részese kíván lenni a szabályalkotásnak stb.), azt fogjuk látni, hogy ezek a megváltozott és változó pozícióból fakadó igények. Nem feltétlenül stratégiai célkitűzések, hanem a fent említett fejlődésmenedzsment eszközei. A megváltozó külső szerepek és igények viszont olyan stratégiai elemek felbukkanását és kidolgozását hozzák, elsősorban a gazdasági globalizáció és a globális irányítás rendszerének terén, amelyek akár egy globális stratégia részelemei is lehetnének.

Globális stratégia és „nagy stratégia”

A kínai politika és a szakpolitikák, továbbá a stratégiai jellegű döntéshozatal kommunikációja, magyarázata és legitimizációja általában nagyon erősen kötődik dokumentumokhoz. A dokumentumok alá-fölé rendeltségét leginkább csak a kibocsátóinak a rendszerben elfoglalt helye határozza meg. Rendkívüli figyelmet fordítanak azonban a dokumentumok tartalmi egybehangzóságára és egyeztetettségére, ezért sok szempontból nem zavaró, ha nem mindig látjuk pontosan az egymással való függési viszonyaikat. Az elemzők számára leginkább az szokott problémát jelenteni, ha egy-egy adott kérdésről vagy szempontból nem áll a rendelkezésükre semmilyen dokumentum. Ilyen probléma Kína globális stratégiája, amelynek különböző lehetséges elemeit, összefüggéseit érintik különböző dokumentumok, maga az egész azonban nem vált olyan feladattá vagy szemponttá a döntéshozók szemében, hogy átfogóan, a maga teljességében írásos formát adjanak neki.

³ Barry BUZAN: The Logic and Contradictions of 'Peaceful Rise/Development' as China's Grand Strategy, *The Chinese Journal of International Politics*, 7. évf., 2014/4, 381–420. o.

Ez a helyzet meglehetősen tág teret nyit az értelmezéseknek, és a viták során sokszor az is bizonytalan, hogy egyáltalán miről vitatkoznak a felek. Főképp amerikai elemzők használják a náluk kidolgozott „nagy stratégia” (*grand strategy*) vagy magasabb stratégia (*higher strategy*) fogalmat,⁴ és ehhez viszonyulnak a velük dialógusban lévő kínai elemzők is.⁵ A nagy stratégia azonban nem feltétlenül jelent globális stratégiát. Eredeti megjelenésében a katonai stratégián való túllépést jelentette, amely számba veszi és meghatározza az ország forrásait, amelyeket összehangoltan ráirányít bizonyos célokra.⁶ Az, hogy a katonai stratégiához képest határozta meg eredetileg, eleve magába foglalt egy kifelé való irányultságot, de globális stratégia csak attól válhatott belőle részben vagy egészben, hogy amikor erről gondolkodtak, akkor valójában az Egyesült Államokról gondolkodtak, amelynek katonai vagy minden egyéb itt megjelölt értelemben is globális volt az aktivitása.

Az Egyesült Államok esetében azért vált elkülöníthetővé viszonylag hamar a globális stratégia, mert a két világháború következtében olyan szerepre tett szert, hogy kifejezetten a világ más részeire vagy az egész világra terveket, elképzeléseket, stratégiákat kellett megalkotnia. Kína esetében viszont éppen azzal a sajátossággal szembesülünk, hogy szemtanúi lehetünk egy olyan fajta felnövekedésnek gazdasági, kereskedelmi, katonai és kulturális szempontból is, amely ugyan ágazatonként egyenlőtlen mértékben és tempóban, de egyre inkább globális szereplővé teszi, és ennek következtében aktivitásai, céljai, elképzelései és érdekei globális jellegűek lesznek. Ennek körülményei azonban nyilván egészen mások, mint az Egyesült Államok, vagy éppen a Szovjetunió és a nyomában Oroszország globális szereplővé válásának.

Vagyis amikor a kínai globális stratégia mibenlétét kezdjük vizsgálni, kulcskérdés az elkülönítése azoknak az elemeknek, amelyek valójában belső célok megvalósításának külső konzekvenciái, azoktól, amelyek valóban külső célokat fogalmaznak meg. Ha ezt a megkülönböztetést tartjuk a szemünk előtt, akkor egyszerűen el fogunk oda jutni, hogy Kínának a legtöbb országhoz hasonlóan nyilvánvalóan van „nagy stratégiája”, és ebben tekintetben annak leginkább a mibenléte és a minősége jelent kérdést. A globális stratégia ügye viszont ennél jóval bonyolultabb, és alaposabb elemzést igényel.

A „békés fejlődés” mint stratégia

Valószínűleg minden különösebb kétely nélkül kiindulhatunk abból, hogy az a célrendszer és a hozzá kapcsolódó, az idők során újra- és újratervezett eszközrendszer, amelyet az irodalom „felemelkedésnek”, majd „békés felemelkedésnek”, a kínai dokumentumok pedig leginkább „békés fejlődésnek” neveztek, az ténylegesen Kína alapvető stratégiája az 1970-es évek vége, az 1980-as évek eleje óta. Az elnevezések genezisének, átalakulásainak vizsgálatától itt eltekintünk.

⁴ Avery GOLDSTEIN: *Rising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security*, Stanford University Press, Stanford, 2005; Michael D. SWAINE – Ashley J. TELLIS: *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present and Future*, RAND Corporation, Santa Monica, 2000.

⁵ ZHANG Feng: Rethinking China's Grand Strategy: Beijing's Evolving National Interests and Strategic Ideas in the Reform Era, *International Politics*, 49. évf., 2012/3, 337–339. o.

⁶ Sir Basil Henry LIDDEL-HART: *Stratégia*, Európa Kiadó, Budapest, 2002. A mű eredeti címe *The decisive wars of history* volt, és 1929-ben jelent meg.

A stratégia a kutatók elsöprő többségének véleménye szerint már a '80-as évek elejére készen állt, és azóta folyamatosan funkcionál. Az elnevezésben található két fogalom, a „béke” és a „fejlődés” együtt és külön-külön is döntő változást jelentett a korábbiakhoz képest. A Deng Xiaoping (Teng Hsziao-ping) nevéhez köthető gyökeresen új stratégia középpontjába a jólét és az erős gazdaság került. Ennek érdekében teret biztosítottak bizonyos piaci mechanizmusoknak. Az első perctől világos volt, hogy mindez csak belső és külső stabilitás mellett valósítható meg, így ezek alapelemei lettek az elképzelésnek. Hogy a kommunista párt uralma és az általa működtetett rendszer a stratégia részeként a feltétele-e a fejlődésnek, vagy a célja, arról mindig folynak ideologikus viták, de bármelyik választ is fogadnánk el, az nem sokat segítene a helyzet és a folyamatok megértésében.

A „békés fejlődésnek” vannak külső feltételei és következményei is. A „béke” opciójának választása igényel egy sor ideális körülményt, amelyek a '70-es, '80-as évek fordulóján messze nem voltak annyira egyértelműek, mint későbbi időszakokban. Bár a béke lehetőségéhez nagyban hozzájárul, ha egy nagy ország ezt az utat választja, azért a korszak tele volt háborús veszélyekkel és provokációkkal is. A stratégia megszületése ebből a szempontból fájdalmakkal is járt, de az 1979 elején lezajlott korlátozott kínai–vietnami háborút nem követték újabb fegyveres ellentétek. Kína a nemzetközi szinten a konfliktusok békés megoldásának propagálójává vált.

A béke mint feltétel megteremtésén túl a stratégia második következménye és követelménye a belső fejlődés külső igényeinek konkrét menedzselése lett. Ennek keretében el kellett dönteni, hogy milyen természetű kapcsolatokat alakítanak ki egyrészt a leginkább érintett potenciális partnerekkel, másrészt a létező nemzetközi intézményekkel. Tágabb értelemben ki kellett alakulnia az új pályára álló Kína viszonyának a létező világrendhez.

Érdeemes rögzíteni, hogy ennek a változásnak rendkívül fontos elemei már korábban létrejöttek. Az Egyesült Államokkal, majd ennek nyomán más, főképp nyugati és a Nyugathoz kötődő országokkal való megegyezés, a diplomáciai kapcsolatok felvétele, az ENSZ-be és így a nemzetközi intézményrendszer tekintélyes részébe való bekapcsolódás, valamint az „egy Kína” elv viszonylag széles körben való elismertetése mind ezek közé tartozik. Ahogy ironikus módon ide sorolhatjuk a Szovjetuniótól való, meghatározó mértékű eltávolodást is. Készen álltak a feltételek arra a döntésre, hogy Kína az új stratégiájának megvalósításához ne kössön szövetségeket, hanem alapvetően egyedül intézze ügyeit a nemzetközi porondon.

Az ENSZ-be való bekapcsolódás, majd az új stratégia inherens részeként is elfogadták a nemzetközi szabályokat és intézményeket. Kína beiktatott a jogrendjébe egy sor nemzetközi egyezményt, bekapcsolódott az intézmények munkájába. Maradtak persze problémák, hiszen Kína szinte összes területi problémája a háború utáni rendezetlenségből fakad.

A stratégia harmadik kifelé mutató eleme szintén nem volt új, ez pedig az antihegemonizmus. Az önálló, szövetségkötés nélküli fellépés és az antihegemonizmus együtt adja a keretét annak a problémának, amelynek ideologizálásával a bonyolult gyakorlat miatt Kína folyamatosan küszködik: a multilateralizmusnak. Hegemóniára törekedni, illetve hegemon módjára viselkedni unilaterális és multilaterális keretben is lehet. Ráadásul a hegemonia olyan vád, amellyel az idők során Kínát is illették és illetik, főképpen régiós viszonylatban.

Láthatjuk tehát, hogy a „nagy stratégia”, a tényleges stratégia külső és biztonsági szempontokat számba vevő elemzése elvezet bennünket a globális stratégia megközelítéséhez. Ennek során egy kettős komplexumot kell áttekinteni, amelynek elemei egymással nagyon szoros összefüggésben vannak: az egyik, hogy minek tekinti magát, hogyan értelmezi a saját létét a stratégia alanya, esetünkben Kína, a másik, hogy milyen érdekeket képez és tekint a magáénak. Ebben az írásban a másodikat vizsgáljuk meg, amely közvetlen kapcsolatban van a stratégiai tervezéssel és magával a stratégiával. Az identitás szempontjait csak annyiban érintjük, amennyiben a megértéshez szükséges, bővebb kifejtése egy másik tanulmányt igényel.

A kínai globális stratégia létezésének sok szempontból ideologikus latolgatása kimondva-kimondatlanul egy nagyon kritikus elem körül forog, nevezetesen, hogy Kína az Egyesült Államokkal analóg nagyhatalom-e, vagy abba az irányba fejlődik-e, netán olyan szeretne lenni. Ennek a gondolatnak a metaforája például a G2, amely azt kívánja érzékeltetni, hogy a világ dolgait két hatalom, az Egyesült Államok és Kína képes elrendezni, illetve rendezni el. Aki ma azt állítja, hogy Kínának nincsen globális stratégiája,⁷ az többnyire azt állítja, hogy Kína még nem olyan hatalom, mint az Egyesült Államok. Ebből következően sokan, akik azt állítják, hogy szüksége lenne globális stratégiára,⁸ leginkább azt szeretnék mondani, hogy olyannak kellene lennie Kínának, mint az Egyesült Államoknak. A fejlődés talán – és nem egyszerűen Kínáé, hanem a világé – más lehetőségeket is tartogathat, és más típusú hatalom is elképzelhető, mint amilyen a hidegháborúból érkező Egyesült Államok.

A főképp a kínai kutatók munkáiban megjelenő igény, miszerint Kínának lassan szüksége lenne önmaga újradefiniálására, bizonyos értelemben megtörtént a kommunista párt 19. kongresszusán. Amennyiben ez hagy kívánnivalót maga után, az elsősorban annak köszönhető, hogy olyan gyorsan zajlanak a változások, hogy nem feltétlenül könnyű kiválasztani azt az időpontot, amikor egy ilyen típusú újradefiniálás alkalmas lehet. A 2010-es években kezdett a kínai politikai szcéna egy nagyobb változásról, egy új időszakról beszélni, ami szoros kapcsolatban van az új vezetői generáció színrelépésével is, bár ez nem a kizárólagos oka.

A dinamikus növekedés és a nemzetközi színpad

A tartósan magas növekedési ütemet megvalósító Kína gazdasága fokozatosan olyan méretet ért el, amely önmagában megváltoztatta nemzetközi és globális jelentőségét és szerepét. Ahogy Inotai András már 2009-ben gazdasági szempontból megfogalmazta, helyesen járunk el, ha elsősorban azt vizsgáljuk, hogyan befolyásolja Kína a világgazdaság jellemzőit, nem pedig fordítva.⁹ Ezt a vizsgálati attitűdöt bátran kiterjeszthetjük a szélesebb politikai, a nemzetközi kapcsolatokra vonatkozó analízisre is. Vagyis a kínai külső stratégiának, vagy éppen a külpolitikának nem is kell a belső lényegét tekintve jelentősebben megváltoznia ahhoz, hogy a világ percepciója mégis drasztikus változásokat rögzítsen.

⁷ Például SHI: *i. m.*, ZHU Liqun: China's Foreign Policy Debates, [online], 2010. 09. Forrás: Iss.europa.eu [2018. 04. 25.].

⁸ Lásd: SHI: *i. m.*, ZHU: *i. m.*

⁹ INOTAI András: Kína növekvő szerepe a világgazdasági folyamatokban. In: INOTAI András – JUHÁSZ Ottó (szerk.): *A változó Kína*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009, 261–262. o.

A növekedés ráadásul – maradva Inotai megközelítésénél¹⁰ – nemcsak önmagában jelentős a világ számára, hanem strukturális okoknál fogva további erőteljes külső hatásokat generál a kereskedelem, a tőkemozgások és a nyersanyagpiacok terén. Ezzel és a saját szakpolitikáival, a saját szabályozórendszerével erőteljesen befolyásolja a nemzetközi intézményrendszer, más nagy, illetve közvetlenül érintett országok működését és szakpolitikáit is. Ez felveti a nemzetközi felelősség megjelenésének kérdését, amely ebben a mértékben teljesen újszerű a kínai stratégiaalkotók számára. Jól mutatja ezt például a környezetvédelem, a káros anyagok kibocsátásának szabályozása és az alternatív energiaforrások megteremtésének területe, ahol viszonylag rövid idő alatt a szemünk előtt zajlott le egy olyan súlyú átalakítás, amilyenre a fejlett világnak – természetesen mutatis mutandis – minimum is évtizedekre volt szüksége.

A hatalmas méretű, dinamikusan növekvő entitás megnyilatkozásai alapján úgy nő bele a világrendbe, hogy elfogadja annak játékszabályait, ugyanakkor értelemszerűen átalakítja, sőt, porlasztja azt, és egyik fő tényezője a „sajátos növekvő világrendtelenségnek”.¹¹ Kína döntően részese a nemzetközi intézményeknek, kodifikálja az alapvető nemzetközi szerződéseket és nyilatkozatokat, részt vesz az ENSZ és szakosított szervezeteinek munkájában. A gazdaság kapcsán elmondottakhoz hasonlóan a nemzetközi szervezetekre is igaz, hogy amennyiben Kína a dinamikusan növekvő súlyának megfelelően vesz részt ezeknek a munkájában, az önmagában is rendkívüli hatással van az intézményekre. Vagy nem tudnak az addigi keretek között működni, és ezért megpróbálják valahogy átalakítani, vagy Kínát próbálják meg beleszorítani a szervezet Prokrusztész-ágyába. Mindkét metódus konfliktusokkal jár, és tág teret nyit a kínai „asszertivitás”, vagy időnként agresszivitás felmutatására.

A dinamikus növekedésből fakad, hogy olyan igényei, aktivitásai jelennek meg a nemzetközi színtéren, amelyek megvalósításához intézményes keretekre lenne szükség, de a kialakult rendben nincsenek meg hozzá a funkcionális szervezeti feltételek. Ez nemcsak a gazdaságra igaz, de alapvetően ezen a területen szaporodnak mind az új intézmények, mind az azokkal kapcsolatos ötletek. Az ázsiai és részben a csendes-óceáni térséget ma már behálózzák azok a kezdeményezések, intézménycsírák és intézmények, egyeztetési fórumok és szervezetek, amelyeknek valamilyen mértékben Kína volt a kezdeményezője vagy kitartó támogatója. Ez az igyekezet, amely nagyobb perspektívából nézve szintén újszerű, ugyancsak favorizált terepe a Kína szándékait, esetenként stratégiáját célzó analízisnek.

A gazdasági növekedés lehetőségeket nyújt az ország számára, hogy hagyományos védelmi megfontolásait lényegesen magasabb, a kor igényeit szem előtt tartó technológiai és szervezési szinten menedzselje. Pontosabban az egy folyamatos elemzői kérdés, hogy valóban a hagyományos védelmi megfontolásait menedzseli-e, vagy ebben érzékelhetők-e elmozdulások. Amit ezen a ponton érdemes leszögezni, az, hogy a gazdasági dinamika és a vezetésnek az a több évtizedes felismerése, hogy a fejlődés csak az élenjáró technológiák átvételével, illetve az önálló fejlesztési kapacitások kiépítésével lehetséges, együttesen nagyon jelentős katonai fejlesztéseket és lényegesen korszerűbb és ütőképesebb hadsereget is eredményez. Ez pedig kétségtelenül jelentős befolyással van elsősorban a regionális

¹⁰ INOTAI: *i. m.*

¹¹ SIMAI Mihály: *A harmadik évezred nyitánya: A zöld fejlődés esélyei és a globális kockázatok*, Corvina Kiadó, Budapest, 2016, 25. o.

védelmi architektúrára, de bizonyos mértékig és némely szempontokból a globális szituációra is hat.

A leglátványosabb változás azonban, amely alapvetően a dinamikus növekedésből fakad, hogy országok sokasága változtatta meg a Kínához való viszonyát. Sokszor a minőségét is, de az intenzitását mindenképpen. Különböző minták alakultak ki. A közvetlen térségben lévő, a hidegháború idején a frontvonal másik oldalával azonosuló országok (Japán, Dél-Korea, Fülöp-szigetek) adaptációs krízisen mentek keresztül. Barátságatlan vagy ellenséges viszonyuk okainak jó része ugyanis nem szűnt meg, viszont a kínai gazdasági növekedés rendkívüli lehetőségeket nyitott meg. Főképp a fejletlenebb országok – fenntartásaik, sőt, félelmeik megtartása mellett – elég intenzíven mentek bele a gazdasági kapcsolatok nagymértékű bővítésébe. A távolabb lévő fejlődő országok, amelyeknek közvetlen politikai konfliktusai nem voltak, a fejlesztési asszisztencia reményében a lehető legszorosabb kapcsolatokat igyekeztek kialakítani. A Kína irányába történő erőteljes orientációs mozgásokat a nagyobb hatalmak, elsősorban az Egyesült Államok, illetve a nemzetközi intézmények igyekeztek valamelyest ellensúlyozni és mederben tartani, miközben a maguk is Kína felé fordultak.

Ezekre a folyamatokra a Kína által adott elméleti válasz a többpólusú világ elképzelése volt, amelyet érdemes alaposabban megvizsgálni, mert igazából csak szóhasználatában új – valójában ez a hagyományos stratégia lexikai alkalmazása az új időkre. A kifejezés már 1992-ben megjelent az akkori kongresszusi jelentésben, mint a nemzetközi élet egyik trendje.¹² 1997. április 23-án Moszkvában Kína és Oroszország, az ENSZ Biztonsági Tanácsának két állandó tagja közös deklarációt bocsátott ki a multipoláris világról és az új nemzetközi rend létrehozásáról.¹³ A közös koncepció, amelyet még Borisz Jelcin és Jiang Zemin (Csiang Cö-min) írtak alá, a multipoláris világról mint kívánatos világról beszél. Azt állítják, hogy a hidegháború és a bipoláris világ eltűntével lendületet kapott a „pozitív trend” a multipoláris világ irányába. Átalakulóban vannak a főbb államok kapcsolatai. Jellemző elemként hozzák be, hogy normává válik a világban az országok politikai, gazdasági és kulturális fejlődésének diverzitása. Bár az új rend kialakulásának és megerősödésének elemei között felsorolják a regionális gazdasági együttműködés szervezeteinek vitalitását is, az új rendet lényegében az államok funkcióinak és viselkedésének leírásával jellemzik. Így kerül rendkívül fontos helyre – a kínai féltől egyáltalán nem meglepően és egyáltalán nem újszerűen – a szuverenitás, a területi integritás, az agressziótól való kölcsönös tartózkodás, az egymás belügyeibe való be nem avatkozás, az egyenlőség és a kölcsönös előnyök stb., vagyis éppen a komplett „vesztfáliai paradigma”.

Konkrét állam vagy államok említése nélkül jelentik ki a dokumentumban, hogy semelyik ország sem kereshet hegemoniát, nem folytathat erőpolitikát és nem monopolizálhatja a nemzetközi ügyeket. Kínai részről szintén nem újszerű a biztonság kérdésének megközelítése abból a nézőpontból, hogy hogyan kell megoldani a konfliktusokat. Bilaterális és multilaterális megoldásokról szól, ami ténylegesen azt jelenti, hogy a konfliktusokat az érintetteknek, de csak az érintetteknek és minden érintettnek együtt kell megoldania.

¹² Full Text of Jiang Zemin's Report at 14th Party Congress, [online], 2011. 03. 29. Forrás: Bjreview.com.cn [2018. 04. 25.].

¹³ China-Russia: Joint Declaration on a Multipolar World and the Establishment of a New International Order, *International Legal Materials*, 36. évf., 1997/4, 986–989. o.

Ez nem zárja ki feltétlenül a harmadik felet, csak éppen a lehető legjobban korlátozza, a lehető legmesszebb tartja a döntéstől. Ugyanakkor kizárja az unilaterális megoldást a nemzetközi ügyekben. Nyilvánvaló, hogy a stratégiakészítők, amikor multipoláris világról beszélnek, egyik pólusként Kínát látják a szemük előtt.

Stratégiák a nemzetközi színpadon

A kínai stratégiai gondolkodást, a stratégia folyamatos adaptációját és finomhangolását értelemszerűen befolyásolják, vagy legalábbis reflexióra készítetik más államok törekvései. Közülük egyértelműen a legfontosabb az Egyesült Államok, de nagyon jelentős Oroszország és a szűkebb térség is.

Az Egyesült Államok hatása szempontjából érdemes megnézni az előző demokrata és a mostani republikánus adminisztráció elképzeléseit is, hiszen a kínai reflexió is értelemszerűen hagyományosan ehhez a kettősséghez idomul. Az Obama-elnökség nemzetközi politikáját összegezve Hillary Clinton még külügyminiszterként írt tanulmányában egyértelműen leszögezte, hogy a geopolitikai hangsúly a Közel- és Közép-Keletről, Irakról és Afganisztánról áttevődik az ázsiai csendes-óceáni térségre.¹⁴ Ezt hívták – talán nem túl szerencsés módon – „fordulatnak”, „fordulásnak”, „fordulópontnak” (pivot). A szó eredetileg tengelycsapot vagy sarokcsapot jelentett, és ezért van egy olyan konnotációja, hogy a forgás vagy a fordulat könnyen lehetséges, akár mesterségesen is állítható vagy szabályozható. Az Ázsia felé való „fordulat” így azt is sugallta, hogy az most éppen oda fordult, de fordíthaták volna máshova is.¹⁵ (Hillary Clinton a visszaemlékezéseiben ezzel kapcsolatban idézte is Dai Bingguo államtanácsost ezzel kapcsolatban: „Why don't you 'pivot out of here?’”)¹⁶ Földrajzilag a térséget nagyon tág értelemben fogja fel a koncepció Dél-Ázsiától az amerikai nyugati partokig, belefoglalva mind az Indiai-, mind a Csendes-óceánt. Maga a hangsúlyáthelyezés pedig azt jelenti, hogy az Egyesült Államoknak a korábbinál lényegesen nagyobb diplomáciai, gazdasági, stratégiai és egyéb investíciókat kell ide koncentrálnia. Lévén a térség a világpolitika „kulcsmeghajtója”, az emberek Clinton szerint arra kíváncsiak, hogy az amerikaiak valóban ott vannak-e, ott akarnak-e lenni, vállalnak-e ott hiteles gazdasági és stratégiai kötelezettségeket.

A stratégia hat legfőbb eleme: a kétoldalú biztonsági szövetségek erősítése, a munkakapcsolatok erősítése a feltörekvő hatalmakkal, beleértve Kínát, elköteleződés a regionális többoldalú intézményekben, a kereskedelem és a befektetés kiterjesztése, széles alapokon nyugvó katonai jelenlét, valamint a demokrácia és az emberi jogok érvényesülésének előmozdítása. Biztonsági szövetségi egyezményeik a következő országokkal vannak: Japán, Dél-Korea, Ausztrália, a Fülöp-szigetek és Thaiföld. Akikkel új partnerséget építenek, illetve építenének: Kína, India, Indonézia, Szingapúr, Új-Zéland, Malajzia, Mongólia, Vietnam, Brunei és a csendes-óceáni szigetek államai. Kína kapcsán megjegyzi, hogy az ország prosperitásának egyik fontos tényezője, hogy részese annak a nyitott és szabályokon alapuló rendszernek, amelyet az Egyesült Államok segített kiépíteni és fenntartani. Visszautasítja

¹⁴ Hillary CLINTON: *America's Pacific Century*, *Foreign Policy*, 2011/189, 56–63. o.

¹⁵ Bilahari KAUSIKAN: *Asia in the Trump Era*, *Foreign Affairs*, 96. évf., 2017/3, 146–153. o.

¹⁶ Hillary CLINTON: *Hard Choices*, Simon and Schuster, New York – London, 2014, 71. o.

a kínai fenyegetést alapként kezelő – Amerikában „őshonos” – nézeteket, és a Kínából származókat is, amelyek szerint ők korlátozni szeretnék a távol-keleti óriás növekedését. Az amerikai kormány politikájaként jelöli meg, hogy keresik és kiterjesztik a közös érdekek és a közös bizalom területeit, és bátorítják Kínát, hogy aktívan vállaljon részt a globális problémák megoldásában.

Külön kitér Clinton a transznacionális kihívásokra, és az ezzel kapcsolatos intézményrendszer kiépítésének és fejlesztésének szükségességére. A már létező, átfogó intézmények (ASEAN, APEC) támogatása mellett különösen fontosként említi a „minilaterális” kezdeményezéseket és csoportosulásokat. Úgy véli, hogy nagyon erős a térségben az igény az amerikai részvételre a kereskedelmi és pénzügyi interakciókban, amelyeknek szerinte kívánatos jellemzői, hogy legyenek nyitottak, szabadok, átláthatók és tisztességesek. Kiemeli a kétoldalú szabadkereskedelmi egyezmények fontosságát, és az egészen újszerű kezdeményezést, a TPP-t, amely nem egyszerűen multilaterális szabadkereskedelmi egyezmény, hanem olyan minőségi sztenderdet állít a középpontjába (munkavállalók védelme, környezetvédelem, szellemi jogok, innováció), amelyek hatására nemcsak nagyobb, hanem „jobb növekedést” fognak elérni. És természetesen megjelenik nála a kereskedelmi kapcsolatokban a kétoldalú kötelezettségvállalás és az egyensúly igénye is.

A „fordulat” elméletileg is, majd sok gyakorlati következményében is igen irritálta a kínaiakat. A teljesség igénye nélkül felsorolunk néhányat a Kína ellenvetését vagy fanyalgását kiváltó gyakorlati következmények közül: a TPP és általában az amerikai részvétellel, Kína nélkül a térségben elképzelt „minilaterális” csoportosulások; a Fülöp-szigetek támogatása és mentorálása a Dél-kínai-tenger ügyeiben kezdeményezett döntőbírósi eljárásban; a Navigáció Szabadsága nevű amerikai program keretében szintén főképp a Dél-kínai-tengeren zajló katonai hajózási akciók; a viszonylagos semlegesség a kínai–japán területi vitákban; Kína hibáztatása az észak-koreai kérdésben; Burma, Vietnam és Mongólia tudatos leválasztási kísérlete az amerikaiak részéről; a valutamanipuláció vádja; a piacgazdasági státusz megtagadása Kínától a WTO-ban; általában a kereskedelmi feszültségek; és a „szokásos” ügyek amerikai exponálása: Tibet, ujjurok, emberi jogok; az ezek, továbbá a terrorizmus elleni küzdelem kapcsán rendre emlegetett „kettős megítélés” problémája.

Ehhez képest a Trump-kampányban, majd Donald Trump elnökké választása után is meglehetősen durva, a kínai stratégia és identitás feltételrendszerét kikezdő kijelentések hangzottak el. A közvetlen kapcsolatfelvétel a tajvani elnökkel, a különböző fenyegetések, hogy „blokkolni” fogják a kínaiak Dél-kínai-tengeren épített szigeteinek elérését, hogy maguk mérnek csapást Észak-Koreára, ha a kínaiak nem pacifikálják a veszélyes államot, hogy magas védővámokat vezetnek be a kínai árukra mind-mind a korábban nehezen elképzelt kategóriába tartoztak. A kínai kormányzat azonban folyamatosan nagyon mértéktartóan, s tulajdonképpen optimistán reagált. Ebben nyilván benne van, hogy több évtizedes tapasztalatuk szerint a republikánus kormányzatokkal általában gördülékenyebben tudnak együttműködni.

A stratégia szintjén a republikánus kormányzat 2017 végén jelentkezett mértékadó dokumentummal. Ekkor publikálták az új nemzetbiztonsági stratégiát.¹⁷ Ennek bevezető-

¹⁷ National Security Strategy of the United States of America, [online], 2017. 12. Forrás: Whitehouse.gov [2018. 04. 25.].

jében versenyvilágról (*competitive world*) írnak, amelyben az Egyesült Államoknak válaszolnia kell a növekvő politikai, gazdasági és katonai versenyre. Ez egy olyan küzdelem, amelyben Kína és Oroszország kihívják az amerikai erőt, befolyást és érdekeket, megpróbálván erodálni az amerikai biztonságot és prosperitást.¹⁸ A dokumentum szerint a két megnevezett ország ebben a vetélkedésben megpróbálja a gazdaságokat kevésbé szabaddá és tisztességesse tenni, növeli a haderejét, valamint ellenőrzi az információkat és az adatokat, ezzel nyomja el a saját társadalmát. Az Egyesült Államok válaszát igénylő veszélyek között csak ezután jönnek az olyan problematikus államok, mint Észak-Korea és Irán, és csak még ezután az olyan fenyegetést jelentő transznacionális csoportok, mint a dzsihadisták vagy a szervezett bűnözői körök. Ez a verseny, ez a kihívás arra készíti az Egyesült Államokat a dokumentum szerint, hogy újragondolja azokat a politikákat, amelyek az elmúlt két évtizedben a riválisokkal való partnerség gondolatára épültek.

A felhördülés értelemszerűen elég erőteljes volt a kínai oldalon. Hua Chunying (Hua Csun-jing) külügyminisztériumi szóvivő azt mondta, hogy az Egyesült Államoknak abba kell hagynia a kínai stratégiai törekvések szándékos félremagyarázását.¹⁹ Hidegháborús szándékokról és a zéró összegű játszmákon alapuló gondolkodásról beszélt.

Az amerikai dokumentum két nagyon érzékeny ponton támadja Kínát. Az egyik az agresszivitás, a mások kárára való boldogulás vádja, a másik pedig, hogy nemcsak nem liberalizálódik Kína, de merevgazdasági gyakorlatát még terjeszti is. Annyan megmarad a hagyományos realista vonalon, hogy nem kéri számon a belső kínai működést, hanem valós veszélyként, visszaszorítandó fenyegetésként kezeli ennek a gyakorlatnak a terjedését.

Ha a két szempontot (verseny versus együttműködés, illetve hazai gyakorlat és miszsió) a kínai megnyilatkozásokban nézzük meg egy pillanatra, nem fogunk teljesen fordított alapállást és szóhasználatot találni. Bár az előbbiben teljesen szemben állnak a kínai kinyilatkoztatások az amerikaival, a másodikban kisebb adaptáció után elég hasonló megközelítést fogunk látni. Kína a nemzetközi szinten az együttműködést, a minden fél számára nyereséggel járó helyzetek és megoldások keresését hangsúlyozza. A praktikum és az identitás által megalapozott saját út, illetve annak védelme viszont szintén alapvető. A 19. kongresszusnak benyújtott jelentés pedig – bár bátortalanul, a propaganda által azóta sem különösebben hangsúlyozottan, nem túl egyértelműen, de – megjelent, hogy a kínai gyakorlat felhasználható ajánlat lehet a világ egyes országai számára (erre még majd visszatérünk).

Összegezve: az Amerikai Egyesült Államokkal ápolt kapcsolatok minősége és alakulása jelentős befolyásoló tényezője a kínai stratégiai gondolkodásnak. Sőt, Kína számára a nemzetközi szinten való aktivitás alapvető, minden mást átható és befolyásoló körülménye az Egyesült Államok. Amikor a kínai politika önmagáról mint jelentős hatalomról, a maga viselkedéséről mint jelentős hatalom viselkedéséről beszél, akkor mindig az Egyesült Államokról is beszél. És kétségtelen, hogy a két hatalom között zajlik egy „asztal alatti” küzdelem is, amelyet a stabilitás és az elképesztő mértékű együttműködés érdekei nem hagynak tisztán és világosan artikulálódni. Általában a bizalom nyilvánosabb, a bizalmatlanság mindig sokkal informálisabb. Ha tételesen megnézzük, hogy kik az amerikai

¹⁸ Uo., 2.

¹⁹ US label China 'rival power', [online], 2017. 12. 20. Forrás: En.people.cn [2018. 04. 25.].

nemzetbiztonsági stratégia versenyvilágának kihívói, és azokkal milyen viszonyt ápol az Egyesült Államok, azt fogjuk látni, hogy Kína az egyetlen, amellyel rendszeres, magas szintű, intézményes, sok tekintetben partneri a kapcsolat. Amit a diagnózisban állítanak Kínáról, az ezt nem indokolná.

Főképp stratégiai szempontból ugyancsak jelentősen hozzájárul az önmeghatározáshoz az orosz viszony. Nem is elsősorban a két ország közötti mai, aktuális viszonyról van itt szó, bár az sem érdektelen. A „békés fejlődés” stratégiája kialakulásának az egyik legfontosabb előzménye éppen a Szovjetunióról mint szövetségesről való leválás. Ennek a nemzetközi kapcsolatokon túli eleme a szovjet kommunizmusról mint az egész világ számára forradalmi megoldást és messianisztikus hitet kínáló eszméről való – legalábbis részleges – eltávolodás. A Kínai Kommunista Párt önazonosságának azóta is integráns része maradt a „marxizmus-leninizmus”, jelentsen az bármit is, azonban annak Kínára való értelmezése már önmagában is leválasztotta az eredeti globális, missziós mozgalomról. További fordulatot hozott a gondolkodásban a Szovjetunió szétesése, majd a „marxizmus-leninizmus” teljes kiiktatása az orosz hivatalos állami gondolkodásból. Oroszország mindenestre pusztán szomszéd maradt, amelynek a távoli múltjából itt maradt emlékeket, a gyarmatosító agresszivitást, az „egyenlőtlen szerződéseket”²⁰ például már nem az eszmei közösség homályosította el, hanem a nyersanyagkincsei és az orosz Távols-Keletben rejlő gazdasági potenciál.

A kínai stratégiából fakadó legfontosabb lépés a két ország határának rögzítése volt. Ha ezt a kínaiak nacionalista alapon próbálták volna meg kezelni, komoly konfliktusforrás lehetett volna a két ország között. A kilencvenes évek első felétől azonban alaposan rányomta a bélyegét a viszonyokra is, meg a gondolkodásmódokra is az az orosz elképzelés, hogy Oroszország európai ország. Ez a gazdasági és külpolitikai orientációra is meghatározó volt, de az országon belül is lényegében magára hagyták a távoli-keleti területeket, nagy volt a lakosságvesztés, elmaradtak a fejlesztések. Moszkva sokáig nem volt igazán nyitott olyan infrastruktúra-fejlesztésre, amelynek segítségével ásványkincseit a keleti irányba lehetett volna tekintélyes mértékben szállítani. Kína (továbbá Japán és Dél-Korea is) viszont ebben volt és maradt érdekelt.

A helyzet gyökeresen megváltozott, ahogy Oroszország fokozatosan kezdett páriává válni az Egyesült Államok és nyugati szövetségesi szemében. Ez azért volt nagyon érdekes folyamat, mert Kína mindig autonóm módon értékelte az egyes eseményeket, és ennek során időnként azonos oldalon találta magát Oroszországgal, de sokszor nem. Erőteljes nézeteltérést okozott az orosz–grúz konfliktus 2008-ban, és a kínai államfő az ENSZ-ben nyíltan bírálta Abházia és Dél-Oszétia „függetlenné válását”, mint ami alapvetően megsérti azokat a normákat, amelyek a „harmonikus világrendhez” szükségesek. Innentől pedig Peking ellenzett és kifogásolt minden orosz lépést, amelyek ezekkel a normákkal kerültek konfliktusba, a Krím annektálását, a Donbasszban kialakult szeparatista háborút. Ugyanakkor természetesen voltak nagy egyetértések is már a kilencvenes évektől. A délszláv háború, Koszovó ügye, az iraki beavatkozás, Irán amerikai kezelése ügyében mindkét ország egyetértett.

²⁰ Horst POMMERENING: *A kínai–szovjet határkonfliktus. Az egyenlőtlen szerződések öröksége*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1971.

Vannak szerzők, akik szerint a 2011-ben kezdődő úgynevezett „arab tavasz” hozta végképp közel egymáshoz a két országot.²¹ Annak fenntartásával, hogy ez a „közelség” nagy kilengésekkel is járhat, elmondható, hogy a délszláv háborútól a szíriai háborúig tartó események sorozatában Oroszország és Kína egyre inkább azonos platformra helyezkedett. Ez nagyon fontos mindkét félnek, de azok a szempontok, amelyek összekapcsolják őket, egyben el is választják. Hiába szerepelnek az amerikai doktrínában ugyanabban a bekezdésben és ugyanabban a mondatban az USA versenytársaiként, Kínának az amerikai kapcsolat is olyan fontosságú, hogy azt nem fogja fölöslegesen kockáztatni.

Kína a világban zajló eltérő mértékű és ütemű fejlődés szempontjából is folyamatosan pozicionálja magát. Ebben nagy hatással van rá az a koncepció, amely az évtizedek során már többször változtatott ugyan elnevezést, de mindig nagyjából ugyanazt az országkört írta le: a nem fejlett világot. Az erőteljes csábítások ellenére sem akart csatlakozni a G7, majd G8 formációhoz, és így jelentős szerepe volt abban, hogy a G20 létrejött. Jelentős lett ugyanebben a mezőben a BRICS-kezdeményezés, és a fejlődők ügyének jelentőségét, valamint képviselőjét felhasználja széles körű afrikai és latin-amerikai kapcsolatainak építésében is. A nem fejlett vagy fejlődő, az egykor a gyarmatosítás által érintett világot mozgató emancipációs elképzelések folyamatosan, igen erőteljes hatással vannak a kínai stratégia alakítására az ebből az áramlatból származó „a békés egymás mellett élés öt alapelvétől” a konkrét, fejlődők közötti diplomáciai együttműködések át a fejlesztési asszisztenciáig és az átfogó infrastruktúra-fejlesztésekig.

A külső befolyásoló stratégiák negyedikeként a térségben megjelenőket lehetne felsorakoztatni. Ez több, nem feltétlenül globális jelentőségű elképzelés együttese, amelyek között némelyik adott körülmények esetén igenis azzá válhatnak. Ezek között van az amerikai csendes-óceáni biztonsági stratégiának a beleegyező, befolyásoló, igénylő, helyet adó és implementáló részlege, vagyis a dél-koreai, japán, bizonyos mértékig a tajvani és a fülöp-szigeteki biztonsági stratégiák. Ehhez jönnek a különböző elképzelések Korea jövőjéről, a japán koncepció a „normális országgá” válásról, vagyis az úgynevezett „békealkotmány” revíziójáról, a Tajvan függetlenségéről szóló elképzelés, és így tovább.

Bár Kína minden probléma kezelésére kifejleszt valamilyen szakpolitikai elképzelést, magára csendes-óceáni térségre önálló és átfogó stratégiát készített.²² A 2017 elején, az új amerikai elnökség kezdetére időzített fehér könyv iskolapéldája annak, ahogy a „békés fejlődés” koncepcióját lebontják vagy alkalmazzák egy szűkebb szakpolitikai területre. Ugyanakkor a dokumentum egészen konkrét, vagyis a „békés fejlődés” keretei között arra törekszik, hogy összefüggően tisztázza a viszonyát a főbb országokhoz (Egyesült Államok, Oroszország, India, Japán), és céljait a főbb kérdésekben (a nukleáris kérdés a Koreai-félszigeten, a ballisztikus rakéták elleni védelem ügye, az Afganisztán-kérdés, a terror elleni együttműködés és a tengeri együttműködés). A dokumentum jellegzetes terméke a kínai stratégiaalkotás és szakpolitika-képzés összefüggésének: a kitérített célok rendkívül szélesek, éteriek („békés fejlődés”), míg az eszközoldalon viselkedési és működési szabályokat

²¹ KRAJCSÍR Lukács: *A kínai–orosz kooperáció a XXI. század elején. Kína, Oroszország és a Sanghaji Együttműködési Szerződés*, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2014.

²² Full Text: China's Policies on Asia-Pacific Security Cooperation, [online], 2017. 01. 11. Forrás: English.gov.cn [2018. 04. 25.].

vesz számba. A szakpolitikák kialakításában, illetve mások politikájának értékelésében pedig a viselkedési szabályok szolgálnak mértékül.

Változások és a Xi Jinping (Hszü Csin-ping)-időszak

A történelem menetének kínai szemlélete nagyon szoros kapcsolatot tételez fel a vezető személye és a fejlődési-életmódbeli periódusok között. Ez valószínűsíthetően a császárok hagyományos kozmológiai-mitológiai szerepére vezethető vissza, és tény, hogy a történelemben az egyes császárok uralkodását önálló, külön névvel ellátott periódusként kezelik. A modern korban pedig főképp maguk a kínaiak, és nyomukban a nyugati kutatók is hajlamosak az egyes vezetői időszakokat önálló történelmi periódusokként kezelni. Az egyes legfőbb vezetői váltások általában jelentős generációváltást is jelentenek, ami persze mégsem vonja maga után szorosan azt, hogy annak az egyes történelmi folyamatok szempontjából is jelentős cezúrának kellene lennie.

Xi Jinping államfővé és pártvezetővé válása azonban kétségtelenül mutat olyan sajátosságokat, amelyek egyediek. Ennek elsődleges magyarázata az idő. Az erősen hagyomány- és tekintélytisztelő közeg legutóbbi megfellebbezhetetlen, hatásával évtizedeken átnyúló orákulumának, Deng Xiaopingnek (Teng Hsziao-pingnek) aktualitását veszítették legalábbis a direkt üzenetei. A mai vezetői generáció tagjai már nem ismerték Denget, nem dolgoztak a közelében, s a társadalom többsége sem nagyon emlékszik már rá közvetlenül.

Ennek az egyszerű ténynek valószínűleg nagyobb a jelentősége, mint azt az első ránézésre gondolhatnánk. Ezzel együtt ugyanis, vagy ennek háta mögött gyökeresen megváltozott a „pártöregek” intézményének a jellege. Pártöregeknek hívták azokat a korábbi vezetőket, akik már nem láttak el formális funkciókat, de befolyással bírtak, és különböző mértékben részt vettek a döntéshozatalban. Hagyományosan minden év augusztusában Beidaihe tengerparti üdülőhelyen informális körülmények között a tágabb értelemben vett legfőbb vezetés áttekinti a politikai naptárhoz kötődő feladatokat, és itt az öregek is jelen vannak.

Formálisan ez ugyan nem változott meg, vagy nincsen jele, de a „pártöregek” maguk megváltoztak. Míg korábban, Hu Jintao (Hu Csin-tao) első periódusában is még voltak közöttük olyanok, akik részesei voltak a Kínai Kommunista Párt mitológiájának, a Kínai Népköztársaság megteremtésének, addig mára inkább klasszikus „nyugállományúakból” áll ez a társaság. Ez persze jelent befolyást, tekintélyt, de össze sem vethető a korábbival. Xi Jinpingnek nem kell a háta mögött tudnia a hatalmi struktúra eredeti létrehozóit.

A mindig hangsúlyozott folyamatosság így egy erőteljes megszakítótsági elemet is kapott, ami nagyban hozzájárult ahhoz a látszathoz, hogy Xi Jinping addig nem látott hatalmat összpontosít a kezében. Ugyanakkor ezt a hatalomkoncentrációt egy régebbihez, akár Mao Zedong (Mao Ce-tung) valamelyik periódusáéhoz, akár Deng Xiaopingéhez viszonyítani merő ostobaság.

Az új hatalmi szituáció másik tényezője, amely egyébként nem független a pártöregek intézményének relativizálódásától, a frakciók palettájának egyszerűsödése. Bo Xilai (Po Hszü-laj) chongqingi (csungkingi) párttitkár eltávolítása, majd a folyamatos korrupció

elleni küzdelem a jelek szerint egyelőre olyan politikai tájképet hozott létre a felső hatalomban, amelyben a korábbinál valószínűleg enyhébb a szembenállás.

Nagy kérdés, hogy mindezt elégséges oknak tekinthetjük-e ahhoz a változáshoz Kína külvilághoz való viszonyulásában, amelyet Xi időszakának első felében tapasztalhattunk. A változás megindulását ráadásul többen is Xi előttre, 2009–2010-re teszik.²³ Lényege az, hogy a korábbi viselkedés, amelyet a Teng által erre a célra használt kínai formulával *tao-guangyanghuinak* neveztek, és egy visszafogott, a tényleges potenciált nem mutató magatartást jelentett, most véget ért. Felváltotta *fenfayouwei*, a teljesítményre való törekvés, és az ennek megfelelő öntudatos kiállás.²⁴

Nyugati elemzők, és nyomukban a média, öntudatosnak, erőszakosnak, keménynek nevezték az új kínai fellépést. Alátámasztásul leginkább Tiaojü-szigetek körüli vitát, a Dél-kínai-tengeren zajló, vitatott státuszú fejlesztéseket, a befektetési terjeszkedést, s az amerikaiakkal folytatott, helyenként nyíltan minősített pozícióharcot hozták fel.²⁵

Mindezt – ha egyelőre nemcsak az asszertivitást keressük, hanem a tényleges változás természetét – bátran kiegészíthetjük további elemekkel is. Kína részt vesz a nemzetközi békefenntartásban, a szomáliai kalózkodás elleni küzdelemben, különleges megbízottja dolgozik a Közel-Keleten, ami mind újszerű a részükről, és a nemzetközi felelősségvállalás terén is mutat nagyobb aktivitást, még akkor is, ha az Egyesült Államok verbálisan ennél nagyobb is el tudna képzelni. Érzékelhetően aktívabb a nemzetközi intézményekben, és maga is létrehoz ilyeneket (AIIB például), ami persze okoz súrlódásokat, ellenkezéseket, strukturális átalakítási igényeket, amelyek aztán fokozzák az „asszertivitás” vádját.²⁶ A Kína által felvázolt és részben megkezdett tekintélyes méretű külföldi infrastruktúra-fejlesztés (egy övezet egy út kezdeményezés) pedig kifejezetten a változások jelképévé vált.

Viszont, ha a változásoknak valóban az a lényege, amelyet a két kínai formula megtestesít, az önmagában még nem lenne stratégiai változás. Mindkettő egy-egy viselkedésmódot ír le, aminek persze egy nagy súlyú gazdasággal rendelkező, nagy méretű ország esetén nagy jelentősége van vagy lehet, de igazából nem sokat mond se a céljairól, se az eszközkészletéről. Ismeretes, hogy vannak azok a népszerű elméletek, amelyek Teng úgynevezett huszonnégy karakteres nyilatkozatára²⁷ építve – amelyet Henry Kissinger tett széles körben ismertté a nyugati világban²⁸ –, kifejlesztették a „kalkulatív fázisról” szóló elképzelést. Ennek lényege, hogy a visszafogott, tényleges potenciált nem mutató magatartást addig kell alkalmazni, amíg meg nem erősödnek annyira, hogy erre már nincsen szükség.²⁹ Ebből a szempontból pedig a megváltozott magatartás máris a kalkulatív fázis végének és új fázis kezdetének tekinthető. Az elmélettel kapcsolatban eszerint muszáj hangsúlyozni, hogy egy

²³ YAN Xuetong: From Keeping a Low Profile to Striving for Achievements, *Chinese Journal of International Politics*, 7. évf., 2014/2, 153–187. o.

²⁴ Uo.

²⁵ Alastaire Iain JOHNSTONE: How New and Assertive Is China's New Assertiveness?, *International Security*, 37. évf., 2013/4, 7–48. o.

²⁶ François NICOLAS: China and the Global Economic Order: A Discreet Yet Undeniable Contestation, *China Perspectives*, 2016/2, 7–14. o.

²⁷ Magyarul: Henry KISSINGER: *Kínáról*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014, 458. o.

²⁸ Uo. Az eredeti megjelenés éve 2011.

²⁹ Például SWAINE–TELLIS: *i. m.*

viselkedési változásra épít, miközben a tényleges stratégia tárgyában vagy látens előfeltételezéssel él, vagy nem foglalkozik ténylegesen vele.

Egy kínai kutató, Qin Yaqing a konfuciuszi közép mozdulatlanságának kategóriáját a globális stratégiára alkalmazva igyekszik bizonyítani, hogy az említett kettősségen leírt változatok ugyanannak a lényegnek a különböző megnyilvánulásai.³⁰ Ez a magyarázat már erőteljesen az identitás oldaláról közelít, és függetlenül attól, hogy mennyiben van igaza, egy nagyon fontos különbségre hívja fel a figyelmet a nyugati és a kínai megközelítések között. Ez pedig az úgynevezett „háttértudás” (*background knowledge*) vagy más megközelítésben „habitus”. Ezek a kategóriák persze nyugati gondolkodók termékei, az előbbi formulát az amerikai John Searle,³¹ az utóbbit pedig Pierre Bourdieu dolgozta ki.³² Qin a folyamatos stratégiaalkotás szempontjából próbálja meg tartalommal feltölteni e kategóriákat, ami mindenképpen erőteljes tudományos reflexió arra a hétköznapi tapasztalatra, hogy a kínaiak másképp működnek, mint a nem kínaiak, és ennek a ténynek minden bizonnyal lehet szerepe a globális stratégia megalkotásában is. Ennek elemzése azonban meghaladná ennek a cikknek a célkitűzéseit.

A helyzetértékelés és a stratégia alakítása

A kínai párt és kormányzat mértékadó dokumentumai, közöttük is jelesen a 19. pártkongresszusnak készített beszámoló³³ új időszakról beszél. (Csak érdekességként jegyezném meg, hogy az Egyesült Államok idézett, új nemzetbiztonsági stratégiája is hangsúlyosan használja az „új időszak”, továbbá a kínai beszámoló által is előszeretettel használt „megújulás” kifejezést.) Az „új időszak” értelmezése során a tények számbavételének és értékelésének kétféle kezelését látjuk: az egyik, amikor a folyamatos növekedés eredményeire egyes szempontokból már azt mondják, hogy az új minőség, a másik viszont az, amikor ténylegesen új jelenségekre bukkannak, vagy új összefüggéseket tárnak fel.

Az első kategória mindjárt egy elég erőteljes külső implikációkkal is bíró értékelésen alapul. Nevezetesen, hogy a kínai nemzet átalakulása, érte ezen a gazdagabbá, erősebbé és öntudatosabbá válást, minőségileg új szintre érkezett. Ez arra bizonyos viszont a beszámoló szerzői szerint, hogy a „szocializmus kínai jellemzőkkel” működik, fejlődik, és „új utat világít meg” más fejlődő országoknak a modernizálódásra. Ez a lehetőség két alapelemet tartalmaz: a fejlődés felgyorsítását a függetlenség megőrzése mellett. Kínálja a „kínai bölcsességet”, és az emberiség problémáinak kínai megközelítését.³⁴

³⁰ QIN: *i. m.*

³¹ JOHN SEARLE: *Mind, Language and Society. Philosophy in the Real World*, Basic Books, New York, 1999.

³² PIERRE BOURDIEU: *The Logic of Practice*, Polity Press, Cambridge, 1990.

³³ Full text of Xi Jinping's report at 19th CPC National Congress, [online], 2017. 11. 03. Forrás: Xinhuanet.com [2018. 04. 29.].

³⁴ Uo., 9.

Részben a kínai, de leginkább a nyugati irodalomban jóval korábban zajlott egy vita a „pekingi konszenzusról”,³⁵ majd az utóbbi időben az úgynevezett „Kína-modellről”.³⁶ Bár az ilyen típusú, az országot bizonyos tekintetben pozitív fénybe állító koncepciókat a kínai propaganda eleinte örömmel veszi, idézi, később azonban általában sem, és ebben a két esetben sem fogadták el sem a terminust, sem a mögötte megbúvó elképzelést. Ennek fényében különösen érdekes a kongresszusi beszámoló említett passzusa.

Sem a kongresszus kínai média általi feldolgozása, közfogyasztásra alkalmassá tett verziói nem emelték ki különösebben ezt a passzust, sem az azóta zajló kommunikáció nem adott neki nagyobb jelentőséget. Ha akarom, értelmezhetem úgy is, hogy egy komplett ideológiai-államszervezési csomagot kínál, de ha akarom, akkor csak a gazdaság fejlesztésének kínai útját, olyan partnerségben (bár ez sem nyilvánvaló), amely nem kíván sem politikai feltételeket, sem szövetséget.

A szövegből az sem derül ki világosan, hogy ez mennyire új. Arra fókuszál, hogy az eddigi fejlődés igazolja a kínai utat, és ezért ajánlható. Nem zárható ki, és magam is hajlok erre, hogy csak a fejlesztési asszisztencia és együttműködés eddigi modelljének a megerősítéséről és még bátrabb promotálásáról van szó. (Más interpretáció is elképzelhető, és véleményem szerint ugyanerre a szövegre megváltozott körülmények között egészen más politika is építhető.)

A kínai nemzet átalakulásának „új időszaka” lényegében az eddigi sikereken alapul, nem az eddigiekkel szemben új, hanem arra épülve (ellentétben például az amerikai nemzetbiztonsági stratégia „új időszakával”). Ettől lesz az egész koherens, és fér bele az elmúlt években kiformált elképzelés a nemzeti megújulás kínai álmáról, illetve ami praktikus szempontból talán ennél fontosabb, a stratégia gerincét adó két centenáriumi cél.

A két cél tulajdonképpen egy igen sajátos struktúrát ad a stratégiának. Eszerint az első, a kommunista párt alapításának centenáriumára, 2021-re kell elérniük a mértékletes jólét társadalmát (*xiaokangshehui*), a második pedig, hogy a Kínai Népköztársaság alapításának centenáriumára, 2049-re kell teljesen felépíteni a modern szocialista társadalmat. A stratégia megújításának talán leglényegesebb eleme a rögzített alapellentmondás. Mao Zedong néhány biográfusa írja, hogy gondolkodásának egyik fő eleme volt, hogy mindig az adott szituáció alapellentmondását kereste, és a kongresszusi jelentések azóta is rendre tartalmaznak ilyet. A mostani helyzet alapellentmondása a dokumentum szerint a kiegyensúlyozatlan és nem megfelelő fejlődés, valamint a nép jobb életre vágyó, folyton növekvő igénye között feszül. Az ellentmondás kifejlődése önmagában az új időszak jele, de azonnal hangsúlyozzák a folyamatosságot is: az új időszakot úgy kell érteni, hogy Kína körülményeinek alapidimenziói nem változtak. Az ország a szocializmus első fázisában van, még sokáig ott is marad, és változatlanul a világ legnagyobb fejlődő országa. Mindennek következtében nincs és nem is szükséges változás a hatalmi architektúrában: a fejlődés forrása és letéteményese a párt.

³⁵ Joshua Cooper RAMO: The Beijing Consensus: Notes on the New Physics of Chinese Power, [online], 2004. 11. 05. Forrás: Xuanju.org [2018. 04. 29.]; JORDÁN Gyula: Washingtoni konszenzus vs. pekingi konszenzus, *Kül-Világ*, 7. évf., 2010/2–3, 60–80. o.; SZILÁGYI Judit: Washingtoni vagy pekingi konszenzus?, [online], doktori értekezés, 2015. Forrás: Phd.lib.uni-corvinus.hu [2018. 04. 29.].

³⁶ Például ZHAO Suisheng: The China Model: can it replace the Western model of modernization?, *Journal of Contemporary China*, 19. évf., 2010/65, 419–436. o.

A stratégiának ez a magva egyfajta elvek sorozatába formálva képezi azt a „gondolatot”, amely Xi Jinping nevével összekötve jelenik meg a pártalkotmányban, és vélhetően hamarosan az ország alkotmányának preambulumban is. A tizennégy elv között több olyan is találunk, amelyek külső implikációja jelentős, és alapvetően befolyásolja Kínának a világban való aktivitását. Közülük az első összekapcsolja a fejlődést a globalizációval. A fejlődést az ország problémái megoldásának kulcsaként és támasztékként kezeli, és hozzá elengedhetetlennek mondja a gazdasági globalizációban való részvételt, annak támogatását. Ez eszköze is, feltétele is annak, hogy Kína magas minőségű, nyitott gazdaság legyen, amelynek növekszik a gazdasági hatalma és az összesített ereje.

A második azonosítható szempont az ökológiai. Természetesen a Kínán belüli környezettel kapcsolatos feladatokat összegzi, de hangsúlyozza, hogy ezzel eljuttassa a maga szerepét a „globális ökológiai biztonságról” való gondoskodásban.

A harmadik szempont a biztonság. Ahogy megszokott, együtt kezelik ebben az elvben is a belső és a külső biztonságot. Sok új ebben nincs, hangsúlyozza a nemzetbiztonsági kapacitások növelését, a szuverenitást, a biztonság és a fejlődés érdekeinek oltalmazását.

Közvetve a fegyveres erők szempontját is ide sorolhatjuk, amelyben az elv első sorban a pártirányítás abszolút voltát hangsúlyozza. A fegyveres erők és a védelem permanens reformja van a fókuszban, és kevésbé ennek szélesebb nemzetközi összefüggései.

A „gondolat” elveinek gyűjteményében a hagyományos vonal folytatódik az „egy ország, két rendszer” szisztéma hangsúlyozásában. Szokás szerint kifejezetten belső ügyként kezelik, de ennek értelemszerűen elég erőteljesek a külső hatásai és összefüggései. A Tajvanra vonatkozó megjegyzések és ajánlások (a szeparatista cselekmények ellenzése, a nemzeti megújulás megvalósítása) mind a szárazföldi, mind a tajvani populációhoz szólnak.

És van egy ötödik szempont, egy egész elv (az elvek felsorolásában egyébként a 13.), amely a világról, a nemzetközi közösségről, Kínának az abban való szerepéről és azzal kapcsolatos felfogásáról szól. A békés nemzetközi környezetet és a stabil nemzetközi rendet jelöli meg olyan feltételekként, amelyek mellett a „kínai álom” megvalósulhat. Ennek részletezésként felsorolja az ismert kínai elveket a békés fejlődéstől a kölcsönösen előnyös együttműködésen át a sokféleség harmóniájáig. Ami akár új is lehet, bár legalábbis ezen a ponton nem nagyon vehető ki a pontos tartalma, az „új gondolkodás támogatása” a „közös, átfogó, együttműködésen alapuló, fenntartható biztonságról”.

A kongresszusi jelentés később erre az elvre – részletezve azt – külön visszatér. A világ változásának rövid áttekintésében a multipolaritás trendjét, a gazdasági globalizációt, az információs technológia alkalmazását és a kulturális sokféleség fokozódását emeli ki legfontosabb pozitív fejleményekként. A kockázatok és a bizonytalanságok között a növekedés nehézségeit, a gazdagok és a szegények közötti olló nyílását, a sok regionális jelentőségű konfliktust és a nem hagyományos biztonsági fenyegetéseket, a terrorizmust, a kibertér biztonsági problémáit, a járványfenyegetéseket és a környezeti problémákat veszi számba.

Vázlatosan kifejti, hogy ez csak úgy menedzselhető, ha az országok feladják a hidegháborús mentalitást, és nem szövetségeket keresnek, hanem partnerként vesznek részt ebben a munkában a súlyuknak és a lehetőségeiknek megfelelően. A gazdasági globalizáció kapcsán a kereskedelem és a befektetések liberalizálásáról és könnyítéséről beszél, míg magát a folyamatot még nyitottabbnak képzei el, amelybe mindenki bekapcsolódhat, és amelynek

előnyeiből mindenki részesülhet. Respektálja civilizációk sokféleségét, s az idegenkedéssel szemben az együttélés módozatait keresné.

Elismeri minden nép jogát a saját fejlődési pályához, ellenzi a mások ügyeibe való beavatkozást és a gyengébbekkel való erőszakoskodást. Kína a magyarázat szerint nem akar fejlődni mások érdekeinek a kárára, egyben ragaszkodik a saját legitim jogaihoz és érdekeihez. Védelmi politikája defenzív jellegű, nem fenyeget más országokat, nem törekszik hegemoniára.

Ha tartalmilag összevetjük a kongresszusi riportnak ezt a részét a 18. kongresszus jelentésének megfelelő fejezetével, akkor a nemzetközi pénzügyi válság eltűnésén kívül nagyon sok eltérést nem találunk. Összességében a *Kínai jellegű szocializmus új időszakáról szóló gondolatok* Xi Jinping nevéhez kötött csomagjáról elmondható, hogy jellemzőiben és módszerében mindenképpen követi a kínai stratégiai gondolkodás hagyományait, és alapvetően a belső problémákra, a belső fejlődés igényeire koncentrál. A nagyvilág ennek peremfeltételeként jelenik meg, amelyben persze egyre nagyobb aktivitást igényelnek éppen a belső folyamatok. A fejlődés prioritása az, ami a legjobban összekapcsolja Kínát a környezettel, és a környezettel kapcsolatos elvárások, illetve – talán – a környezet alakítása is a fejlődés igényeinek szempontjából kerül a mérlegre.

A stratégia és a globalitás

Valószínűleg helyesen járunk el, ha a kínai stratégia, jelesül a globális stratégia rögzítését, illetve változásait a kongresszusi beszámolók segítségével végezzük el.³⁷ Ha az elképzelések egyes részleteinek alakításában nem is feltétlenül a kongresszusok játszották a döntő szerepet, a „kanonizálást” végül mindig ezeken végezték el. A mai stratégia megértéséhez érdemes megvizsgálnunk, hogy a főbb elemek mikor és hogyan jelentek meg a beszámolóokban. A változások vizsgálatához 1997-ig érdemes visszamenni, bár a gondolkodásmód geneziséhez a korábbi riportok is hasznosak. Az 1987-es Zhao Ziyang (Csao Ce-jang)-féle jelentés alig érint nemzetközi vonatkozású kérdéseket.³⁸ A közvetlenül ennek a célnak szentelt bekezdés a külügyek rendbetételéről, független külpolitika kialakításáról, a hegemonizmus ellenzéséről beszél.³⁹ Az ország fő ügyeként a békét és a fejlődést jelöli meg, s természetesen ekkor már fontos része az átfogó stratégiának a „nyitás”. A nyitás a fejlődés egyik feltétele. Itt még többnyire az államközi kapcsolatok szorosabbá válását jelenti, amelynek a lényege a gazdasági és technológiai csere és együttműködés. Kezdetől jelentős tényezője a nyitásnak, hogy az emberi civilizáció teljesítményeit kell magukévá tenni és hasznosítani.⁴⁰

1992-ben, Jiang Zemin első beszámolója aztán elég speciális, hiszen a megelőző 14 évet foglalja össze, és a szocializmus egy sor országban való összeomlása és a Tiananmen térrel szimbolizált hazai demokratikus mozgalom erőszakos leállítását miatt igen kritikus belső

³⁷ Lásd például: Six Decades of CCP Congress Reports, [online], 2017. 10. 05. Forrás: Chinamediaproject.org [2018. 04. 29.].

³⁸ Advance Along the Road of Socialism with Chinese Characteristics, [online], Congress Report, 1987. 10. 25. Forrás: Chinamediaproject.org [2018. 04. 29.].

³⁹ Uo., II. fejezet.

⁴⁰ Uo.

és nemzetközi helyzetben fogalmazza meg a célkitűzéseket.⁴¹ Ehhez képest a nemzetközi környezet értékelésében és az alapvető kínai szándékok terén már itt rögzíteni tudunk azóta is meglévő, meghatározó elemeket. Ennek magyarázata, amire korábban már utaltunk, hogy maga a kínai fejlesztési stratégia alapvonalaiban jóval korábban, már a nyolcvanas évek elején rendelkezésre állt. Ami itt valóban újszerű és stratégiai jelentőségű volt, hogy a nyolcvanas évek végének (majd a kilencvenes évek első felének) turbulens eseményei úgy a világban, mint Kínában nem sarkallták őket arra, hogy felülvizsgálják a dengi alapokat.

A békés fejlődés vizsgálati szempontja mellett már itt, 1992-ben alapfolyamatként értelmezik a világ multipolarizálódását, sőt, újszerűsége miatt talán itt foglalkoznak vele legalaposabban. Megállapítja a szöveg, hogy végéhez ért a kétpólusú világrend, dezintegrációs és újrendeződési folyamatok zajlanak, és a világ a multipolarizáció felé mozog. Az új struktúra létrejötte hosszú és összetett folyamat lesz. Eközben viharosnak látja a nemzetközi szituációt.⁴² Innentől kezdve a multipoláris trend máig alapeleme a helyzetértékelésnek.

A kongresszusi jelentések többé-kevésbé azonos, csak lassan változó logikát követnek, s többnyire a multipoláris trend megállapítása után a nemzetközi gazdasági szituációt értékelik. Ezen a téren viszont már nagyobbak a változások, legalábbis eleinte. Az 1997-es beszámolóban már megjelenik a globalizáció fogalma gazdasági szempontból, bár nem a nemzetközi helyzettel és a külső feladatokkal kapcsolatos passzusban.⁴³ A gazdaság menedzselése kapcsán, a nyitás koncepciójának vázolásakor találkozunk a globalizáció kényszerítő erejével mint körülménnyel.⁴⁴ A külső stratégiáról szóló értékelésben azonban „igazságtalan és észszerűtlen régi gazdasági rendről” beszél, amely sérti a fejlődő országok érdekeit, és a jóléti szakadék szélesedik.⁴⁵ Végül Jiang Zemin harmadik beszámolójában, 2002-ben jelenik meg először a gazdasági globalizáció úgy, mint amely a multipolarizációval együtt alapvetően jellemzi a nemzetközi folyamatokat.⁴⁶ Ráadásul ez a két tényező pozitív értékelést is kap, hiszen lehetőségeket, és a szöveg szerint kedvező feltételeket hoznak a béke és a fejlődés számára.

A gazdasági globalizációról sokszor beszélnek a kínai vezetők. Xi Jinping 2017-es davosi beszédében látjuk igen plasztikusan, hogy gondolkodásukban el is vált egymástól a világgazdaság éppen adott helyzete a maga problémáival és ellentmondásaival, valamint a gazdasági globalizáció alapvetően pozitívnak és a fejlődés lényeges feltételének tartott folyamata.⁴⁷ Amikor Xi a folyamat menedzseléséről beszél, abban megjelennek a nagy súlyú játékos megközelítései, és főképp a nemzetközi szabályalkotás ügyében lép fel offenzíven. A feladatokat nagyobb részt persze belső kínai feladattá fordítja (innováció, fejlesztés stb.),

⁴¹ Full Text of Jiang Zemin's at 14th Party Congress, [online], Congress Report, 1992, I. fejezet, 2011. 03. 29. Forrás: Bjreview.com.cn [2018. 04. 29.].

⁴² Uo., III. fejezet.

⁴³ Hold High the Great Banner of Deng Xiaoping Theory for an All-round Advancement of the Cause of Building Socialism With Chinese Characteristics' Into the 21st Century, [online], Congress Report, 1997, 2011. 03. 25. Forrás: Bjreview.com.cn [2018. 04. 29.].

⁴⁴ Uo., IV. fejezet.

⁴⁵ Uo., IX. fejezet.

⁴⁶ Build a Well-off Society in an All-round Way and Create a New Situation in Building Socialism With Chinese Characteristics, [online], Congress Report, 2002, IX. fejezet, 2011. 03. 24. Forrás: Bjreview.com.cn [2018. 04. 30.].

⁴⁷ Xi Jinping: Full Text of Xi Jinping keynote at the World Economic Forum, [online], 2017. 01. 17. Forrás: America.cgtn.com [2018. 04. 30.].

de az egész világ számára hasznosítható fejlesztési modellek ideája mindenképpen újszerű. Itt nem beszélt a „kínai bölcsességről” mint a világ számára nyitva álló ajánlatról, nem beszélt „kínai modellről”, de a fejlesztési stratégia bizonyos sajátosságait (a saját realitásokkal való szembesülés, a nép érdekeinek elsődlegessége, reform és innováció, nyitás és együttműködés) mindenkinek a figyelmébe ajánlotta.⁴⁸

A kongresszusi jelentés globális diagnózisához visszatérve, ott a harmadik jellemzőként az információs technológia alkalmazását nevezik meg. Hu Jintao két beszámolójában⁴⁹ a világtrendek részeként tudományos és technológiai forradalomról, majd az információs társadalom gyors kibontakozásáról hallhattunk. Ismeretes, hogy már Xi-érában a Központi Bizottság foglalkozott a kérdéssel,⁵⁰ de az ezzel kapcsolatos törekvések visszavezetnek a Jiang-időszakba. Láthatunk egy koherens mozgást az olyan ügyekben, mint például a hazai fejlesztésű, kontrollálható technológiák meghatározó részesedése, a gazdaság és az államélet digitalizálása és „intelligencializálása”, informatikai szuverenitás stb. Itt is megfigyelhetjük azt a jellegzetes kínai stratégiaalkotási mintát, hogy a nemzetközi folyamat felmérése után alapvetően a belső fejlődés biztosítását és igényeinek kielégítését tervezi meg, és vagy egyáltalán nem, vagy csak másodlagosan készít olyan terveket, amelyekkel közvetlenül a nemzetközi trendet szeretné befolyásolni.

A negyedik jellemző a kulturális sokféleség. Trendként ez csak a 2012-es jelentésben bukkant fel először,⁵¹ de magát a témát már korábban is érintették. Az első Hu-beszámolóban a feladatok között szerepelt,⁵² hogy miközben tanulni kell egymástól, tiszteletben kell tartani a világ sokféleségét. Nem új keletű, erősen identitásalapú felismerés, amelyre részletesen kidolgozott szakpolitikák és konkrét programok épülnek. Egyrészt a kínai kultúra és hagyományok megóvásáról, fejlesztéséről, a világgal való megismertetéséről van szó, amelyet egyes körök a „puha erő” fogalmával hoznak összefüggésbe. Másrészt ugyanide sorolandó az időről időre felhorgadó, tulajdonképpen folyamatos kampány a nyugati értékek negatívnak tartott hatásai ellen.

Gyökeresen új megfogalmazást hozott a nemzetközi folyamatok leírásának ötödik jellemzője: felgyorsulnak a változások a globális irányítás (vagy kormányzás) rendszerében és a nemzetközi rendben. Korábban ezen a ponton leginkább csak arról volt szó a kínai stratégiában, hogy javában zajlik a globális és regionális együttműködés, miközben az országok egyre inkább egymásra utaltak,⁵³ vagy hogy a globális együttműködés kiterjed minden területre és minden szintre.⁵⁴ Ezek a megállapítások most sem maradnak el ter-

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Hold High the Great Banner of Socialism With Chinese Characteristics and Strive for New Victories in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects, [online], Congress Report, 2007. 11. 20. Forrás: Bjreview.com.cn [2018. 04. 30.]; Full Text: Report of Hu Jintao to the 18th CPC National Congress [online], Congress Report, 2012. 11. 16. Forrás: China.org.cn [2018. 04. 30.].

⁵⁰ Lásd például: Xi Gives Speech on Cyber Power Strategy, [online]. Forrás: Usito.org [2018. 04. 30.].

⁵¹ Full Text: Report of Hu Jintao to the 18th CPC National Congress, *i. m.*, XI. fejezet.

⁵² Hold High the Great Banner of Socialism With Chinese Characteristics and Strive for New Victories in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects, [online], Congress Report, XI. fejezet, 2007. 11. 20. Forrás: Bjreview.com.cn [2018. 04. 30.].

⁵³ Uo.

⁵⁴ Full Text: Report of Hu Jintao to the 18th CPC National Congress, *i. m.*, IX. fejezet.

mészetesen, és még kiegészülnek azzal is, hogy a „viszonylagos nemzetközi erők” egyre kiegyensúlyozottabbakká válnak.

A bizonytalanságok és a destabilizáló tényezők között a globális gazdasági növekedés energiavesztését, a szegények és a gazdagok közötti távolság szélesedését, a néhány régióban kialakuló konfliktushelyzeteket és a nem hagyományos biztonsági fenyegetéseket (terrorizmus, az információs tér biztonsági gondjai, fertőző betegségek, klímaváltozás) sorolja fel.

A kínai elképzelések főbb irányai és feladatai kapcsán – összevetve a korábbiakkal is – szembeűnőbb a folyamatosság, de az újszerűség mértéke sem lebecsülendő. A jelentősebb országok közötti viszonyok terén a régről ismert kínai álláspont ismétlődik a kölcsönös tiszteletről, a hidegháborús mentalitás és a hatalmi politika feladásáról. Globális partnerségről és országok közötti érdekkonvergencia kereséséről és szükségességéről beszélnek. Kína a jelentősebb országok viszonyának keretrendszerén dolgozik. Valójában egy olyan hatalom képe rajzolódik ki előttünk a stratégiából, amely egyenrangú, kommunikatív, a mások érdekeit is figyelembe veszi, de a magát képviseli, és nem konfrontatív. A saját érdekei elsősorban belső, fejlődési érdekek, amelyeket egy békés, dinamikus fejlődő környezetben lát megvalósíthatónak.

Erős motívumként kapcsolódik össze a fejlődő világban és annak érdekében való gondolkodás a nyitással, a gazdag-szegény távolság csökkentésének igényével, a fejlesztési asszisztenciával és a szabad kereskedelemmel. Ennek a gondolatmenetnek a külső stratégiában az egyik gócpontja az „egy övezet egy út” kezdeményezés, amelyet a kifelé irányuló stratégia az együttműködés új platformjaként és a közös növekedés új meghajtójaként ír le (miközben a jelentés más részeiben rendre a belső fejlesztési programok között listáz).

A világrend és a nemzetközi irányítás rendszerének kérdésében azon kívül, hogy új szóhasználattal és exponáltabb tárgyalásmóddal találkozunk a korábbiakhoz képest, elég nehéz lenne új és jelentős változásokat sejtető szöveghelyeket találni. A már a jelentős hatalmak viszonya kapcsán elmondott elveket ismétli meg, kiemeli az ENSZ szerepét, míg a maga szerepét rendre a „követi” és a „folytatja” igékkel írja le. Még a legvakmerőbbnek az a megfogalmazás tűnik, hogy aktív részt vállal a globális irányítási rendszer reformálásában és fejlesztésében, amelyben a kínai bölcsességgel és erővel működik közre.

A nyelvezet nehézségei ellenére is látható, hogy a globális irányítási rendszer alakítása, illetve sok szempontból maga a rendszer is a kínai elképzelések szerint egyfajta tanácskozó, konzultáló metódusú, ehhez bizonyos kötött kereteket használó, deliberatív mechanizmus lenne (ahogy egyébként a saját belső politika- és szakpolitika-formáló szisztémájukat is leírják). Ebben minden államnak van szerepe, amely bizonyos szempontból egyenrangú, alanyi, míg sajátos szempontokból a súlyának megfelelő szerep. Egy ilyen szisztémán belül gondolják el magukat egy súlyuk szerinti vezetőnek.

A stratégiát összefoglaló dokumentumok sorozatán nyomon lehet követni, hogyan „nyílik ki” Kína. Ráadásul nem is a nyitás egyre intenzívebb szándékától, hanem a növekedés és a fejlődés igényeitől. Ahol ezek az igények aktív szereplésre sarkallják a kormányzatot, ott konkrét és kidolgozott elképzeléseket találunk, mint például a gazdasági globalizáció bizonyos területein. Ahol ezek a közvetlen igények még nem jelennek meg, és ez az ügyek és területek nagyobb része, ott beérik az elvekkkel, és a saját belső megoldásaik projekciójával. Kritikusak természetesen azok a területek, amelyeknél elvileg legalábbis vitatható,

hogya a szuverenitásukon belül vagy kívül esnek (bizonyos hajózási kérdések, szigetfeltöltések stb.), de ezeket többnyire nem is tekintik nemzetközi ügyeknek.

Következtetések

Kína a nyolcvanas évek eleje óta a saját belső fejlődésére koncentrálnak, amelyet ők békés fejlődés néven azonosítanak. Ennek külső vonatkozásai is vannak, de főképp eleinte inkább csak egyfajta feltételrendszerben gondolkodtak, amelyet egyszerű projekcióval szintén békés fejlődésként gondoltak el. A stratégia kezdettől kapott egy külső dimenziót a nyitás koncepciójától, és külső igényeik és viselkedésük szabályozásához voltak hagyományos elvek és szabályaik, így többek között az antihegemonizmus, a békés együttélés öt alapelve, és így tovább. Mindez semmiképpen nem minősíthető globális stratégiának, hiszen gondolkodásuknak, célkitűzéseiknek nem volt tárgya maga a világ.

Az elmúlt években nyugati elemzők tekintélyes hányada lényeges elmozdulást rögzített a kínai globális gondolkodásban, a célkitűzések terén, és leginkább a nemzetközi viselkedésben. A változás szimbolikus szinten összekapcsolódott a jelenlegi államfő és pártvezető, Xi Jinping személyével. A kétségtelenül érzékelhető új jelenségek azonban nem a stratégia megváltozásából, hanem pontosan annak következetes végigviteléből, az ennek köszönhető növekedésből és bizonyos körülmények szintén ennek köszönhető átalakulásából fakadnak. Vannak olyan területek, például a gazdasági globalizáció bizonyos részletei, ahol Kína már a globális jellegű célkitűzéseikig, vagy szabályalkotási, intézményépítési szándékig is eljutott. Kína óvatosságát az intézményes befolyás, szabályalkotás és célkitűzés terén a megfontoltságon és a költséghatékonyságon kívül az önvédelmi igények is megalapozzák. Ugyanakkor mégis tanúi lehetünk egy globális stratégia nagyon lassú, nagyon óvatos, nagyon egyenlőtlen, bizonyos területeket jobban, míg másokat egyáltalán nem érintő, inkább szegmentumok összerendezésén alapuló kibomlásának.

A folyamat alapvető meghatározója a növekedés, amely komplex értelemben hozott és hoz létre jelentős arányelmozdulást az emberiség életén belül. Az arányelmozdulást eredeti szándéka szerint a létező szabályok betartásával szerette volna vagy szeretné bonyolítani. Egyben mindjárt demonstrálja is annak lehetetlenségét. Amikor a „revizionizmus” vádját sütik rá leginkább nyugati elemzők és politikusok, valójában a növekedéssel kapcsolatban aggódnak, vagy éppen az alkalmazkodáson törik a fejüket. Ezt csak fokozzák az olyan jelenségek, mint Kína biztonsági és védelmi színvonalának technológiai és szervezeti fejlesztése, amit szintén a növekedés tesz lehetővé. Arról nem is beszélve, hogy országok sokasága változtatta meg a Kínához való viszonyát az elmúlt évtizedekben, ami szintén jelentős elmozdulás a nemzetközi egyensúlyban. Sokszor tárgyalják az úgynevezett Thuküdidész-csapdát Kína kapcsán, amely az ókori Athén–Spárta-viszony analógiájára azt fogalmazza meg, hogy a felemelkedő hatalom óhatatlanul konfliktusba keveredik a regnálókkal, és csak a háború az, ami új egyensúlyt teremthet. Azt nem hiszem, hogy a kínai stratégiák sokat bajlódnának Thuküdidésszel, de a béke és a békesség örökös hangsúlyozása nyilvánvalóan egy ilyen típusú csapda elkerülésére is szolgál.

A fejlődés termékeként létrejött összefonódottság és a nemzetközi közösség tényleges súlyviszonyai miatt az Egyesült Államokban születő nemzetközi stratégiák jelentős hatás-

sal vannak Kínára. Mind az Obama-időszak „ázsiai fordulata”, mind az új adminisztráció „versenyvilág” felfogása hidegháborúsnak, hegemonizmusba hajlónak minősül a kínai oldalon. Mindez azonban nem akadályozza meg a kínai politikaformálókat abban, hogy a legkülönbözőbb területeken keressék az együttműködést és az üzleti kapcsolatok javítását. Ahogy ez volt az alaptörekvés Oroszországgal kapcsolatban is, amikor ott az „európai ország” elképzelés jegyében kisebb intenzitással fordultak Kína felé, és ez most is, amikor igen komoly fenntartásaik is vannak Abházia és Dél-Oszétia szeparálódása, a Krím annexiója és Donbasszban zajló események és törekvések miatt. A jelek szerint Kína számára megfelelően működik a technika, amelyet a többi térségbeli és fontosabb távoli országgal kapcsolatban is alkalmaz, miszerint emelkedett, elvont célokat tűz ki, s ehhez viselkedési szabályokat fogalmaz meg, majd e kettősség kalodájában kezeli a konkrét problémákat.

A kínai fejlesztési stratégia legfrissebb változata új időszakról beszél. Sok megfontolást sorol fel, amelyek ezt alátámasztják. Az új időszak nem áll szemben a régivel, hanem annak folytatása megváltozott körülmények között. A nemzetközi célok és viselkedésmódok tekintetében pedig éppen a folyamatosság a döntő elem, és inkább csak részterületeken jelennek meg új hozzáállások, vagy részletesebben kidolgozott, programszerű fellépések. A gazdasági globalizáció és a világ irányításának rendje azok a területek, ahol minden korábbinál nagyobb aktivitást és ennek megfelelően megváltozott szerepet szán magának Kína. Értelmezési kihívást jelent a kínai fejlesztési tapasztalatoknak mintaként való felajánlása a világ számára.

Összességében tehát egy olyan képet rögzíthetünk, amely magában rejt egy globális stratégia kibomlásának lehetőségét. Kína bizonyos értelemben szokatlan úton, nem nagy konfliktusok, háborúk révén emelkedik jelentős hatalmi pozícióba, és a sajátos út egyik összetevője a globális stratégia kibomlási folyamata. Az már ma is látható, hogy a kínai hatalom nemcsak kialakulásában, de természetében is eltér egyelőre az elmúlt évszázad nagyhatalmaitól. Ez látszik stratégiájának erőteljes belső fókuszán, erősen önvédő jellegén, valamint kifelé irányuló aktivitásának körültekintő megkomponálásán.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Advance Along the Road of Socialism with Chinese Characteristics, [online], Congress Report, 1987. 10. 25.

Forrás: Chinamediaproject.org [2018. 04. 29.]

BOURDIEU, Pierre: *The Logic of Practice*, Polity Press, Cambridge, 1990.

Build a Well-off Society in an All-round Way and Create a New Situation in Building Socialism With Chinese Characteristics, [online], Congress Report, 2002, 2011. 03. 24. Forrás: Bjreview.com.cn [2018. 04. 30.]

BUZAN, Barry: The Logic and Contradictions of 'Peaceful Rise/Development' as China's Grand Strategy, *The Chinese Journal of International Politics*, 7. évf., 2014/4, 381–420. o.

China-Russia: Joint Declaration on a Multipolar World and the Establishment of a New International Order, *International Legal Materials*, 36. évf., 1997/4, 986–989. o.

CLINTON, Hillary: America's Pacific Century, *Foreign Policy*, 2011/189, 56–63. o.

CLINTON, Hillary: *Hard Choices*, Simon and Schuster, New York – London, 2014

Full Text of Jiang Zemin's Report at 14th Party Congress, [online], 2011. 03. 29. Forrás: Bjreview.com.cn [2018. 04. 25.]

- Full text of Xi Jinping's report at 19th CPC National Congress, [online], 2017. 11. 03. Forrás: Xinhuanet.com [2018. 04. 29.]
- Full Text: China's Policies on Asia-Pacific Security Cooperation, [online], 2017. 01. 11. Forrás: English.gov.cn [2018. 04. 25.]
- Full Text: Report of Hu Jintao to the 18th CPC National Congress, [online], Congress Report, 2012. 11. 16. Forrás: China.org.cn [2018. 04. 30.]
- GOLDSTEIN, Avery: *Rising to the Challenge: China's Grand Strategy and International Security*, Stanford University Press, Stanford, 2005
- Hold High the Great Banner of Deng Xiaoping Theory for an All-round Advancement of the Cause of Building Socialism With Chinese Characteristics' Into the 21st Century, [online], Congress Report, 1997, 2011. 03. 25. Forrás: Bjreview.com.cn [2018. 04. 29.]
- Hold High the Great Banner of Socialism With Chinese Characteristics and Strive for New Victories in Building a Moderately Prosperous Society in All Respects, [online], Congress Report, 2007. 11. 20. Forrás: Bjreview.com.cn [2018. 04. 30.]
- INOTAI András: Kína növekvő szerepe a világgazdasági folyamatokban. In: INOTAI András – JUHÁSZ Ottó (szerk.): *A változó Kína*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009
- JOHNSTONE, Alastaire Iain: How New and Assertive Is China's New Assertiveness?, *International Security*, 37. évf., 2013/4, 7–48.
- JORDÁN Gyula: Washingtoni konszenzus vs. pekingi konszenzus, *Kül-Világ*, 7. évf., 2010/2–3, 60–80. o.
- KAUSIKAN, Bilahari: Asia in the Trump Era, *Foreign Affairs*, 96. évf., 2017/3, 146–153. o.
- KISSINGER, Henry: *Kínáról*, Antall József Tudásközpont, Budapest, 2014
- KRAJCSÍR Lukács: *A kínai–orosz kooperáció a XXI. század elején. Kína, Oroszország és a Sanghaji Együttműködési Szervezet*, Veszprémi Humán Tudományokért Alapítvány, Veszprém, 2014
- LIDDEL-HART, Sir Basil Henry: *Stratégia*, Európa Kiadó, Budapest, 2002
- National Security Strategy of the United States of America, [online], 2017. 12. Forrás: Whitehouse.gov [2018. 04. 25.]
- NICOLAS, Francois: China and the Global Economic Order: A Discreet Yet Undeniable Contestation, *China Perspectives*, 2016/2, 7–14. o.
- POMMERENING, Horst: *A kínai–szovjet határkonfliktus. Az egyenlőtlen szerződések öröksége*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1971
- QIN Yaqing: Continuity through Change: Background Knowledge and China's International Strategy, *The Chinese Journal of International Politics*, 7. évf., 2014/3, 285–314. o.
- RAMO, Joshua Cooper: The Beijing Consensus: Notes on the New Physics of Chinese Power, [online], 2004. 11. 05. Forrás: Xuanju.org [2018. 04. 29.]
- SEARLE, John: *Mind, Language and Society. Philosophy in the Real World*, Basic Books, New York, 1999
- SHI Yinhong: The Rising China: Essential Disposition, Secular Grand Strategy and Current Prime Problems, [online], 2002. 02. 12. Forrás: Spf.org [2018. 04. 24.]
- SIMAI Mihály: *A harmadik évezred nyitánya: A zöld fejlődés esélyei és a globális kockázatok*, Corvina Kiadó, Budapest, 2016
- Six Decades of CCP Congress Reports, [online], 2017. 10. 05. Forrás: Chinamediaproject.org [2018. 04. 29.]
- SWAINE, Michael D. – TELLIS, Ashley J.: *Interpreting China's Grand Strategy: Past, Present and Future*, RAND Corporation, Santa Monica, 2000
- SZILÁGYI Judit: Washingtoni vagy pekingi konszenzus?, [online], doktori értekezés, 2015. Forrás: Phd.lib.uni-corvinus.hu [2018. 04. 29.]
- US label China 'rival power', [online], 2017. 12. 20. Forrás: En.people.cn [2018. 04. 25.]
- Xi Gives Speech on Cyber Power Strategy, [online]. Forrás: Usito.org [2018. 04. 30.]
- Xi Jinping: Full Text of Xi Jinping keynote at the World Economic Forum, [online], 2017. 01. 17. Forrás: America.cgtm.com [2018. 04. 30.]
- YAN Xuetong: From Keeping a Low Profile to Striving for Achievements, *Chinese Journal of International Politics*, 7. évf., 2014/2, 153–187. o.

ZHANG Feng: Rethinking China's Grand Strategy: Beijing's Evolving National Interests and Strategic Ideas in the Reform Era, *International Politics*, 49. évf., 2012/3, 337–339. o.

ZHAO Suisheng: The China Model: can it replace the Western model of modernization?, *Journal of Contemporary China*, 19. évf., 2010/65, 419–436. o.

ZHU Liqun: China's Foreign Policy Debates, [online], 2010. 09. Forrás: Iss.europa.eu [2018. 04. 25.]